

Potencjał partycypacyjny i kondycja polskiego sektora non-profit w czasie pandemii Covid-19

Materiały zostały przygotowane w ramach projektu: CZ.11.3.119/0.0/0.0/16_013/0003093 "Podnoszenie wiedzy i umiejętności studentów wyższych uczelni w zakresie realizacji polityk publicznych w Czechach i Polsce oraz poprawy ich stosowalności na rynku pracy"

Projekt jest współfinansowany z EFRR w ramach programu INTERREG V-A Republika Czeska - Polska poprzez Fundusz Mikroprojektów 2014 - 2020 w Euroregionie Silesia

dr Maja Krasucka

Instytut Ekonomii i Finansów

Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Opolski

Pojęcie i wymiary partycypacji społecznej

Partycypacja społeczna oznacza organizowanie się osób o zbliżonych poglądach, systemach wartości lub interesach i podejmowanie przez nie inicjatyw społecznych na rzecz społeczności lokalnej, regionalnej czy państwowej. Cechuje się silnym dążeniem do oddziaływania na otoczenie, rozumiane jako zespół zadań o społecznym znaczeniu.

- Polityczny (ustrojowy) - typ państwa, w którym proces podejmowania i wykonywania decyzji oparty jest na uczestnictwie samych zainteresowanych.
- Społeczny - typ społeczeństwa obywatelskiego, bazującego na wielopoziomowej komunikacji między ludźmi, mającymi nieograniczony dostęp do informacji i możliwość działania w sferach ich bezpośrednio dotyczących.
- Kulturowy - typ kultury, w ramach której jej członkowie mimo dzielących ich różnic, opierają swoją indywidualną i zbiorową aktywność na akceptacji fundamentalnych wartości: demokracji i współuczestnictwa.
- Moralny - typ stosunków i postaw, w których zaangażowanie wypływa ze wzajemnego szacunku i uznania odrębnych punktów widzenia.
- Antropologiczny - typ człowieka zaangażowanego wirtualnie i realnie (myślenie, mówienie i działanie) w sprawy wspólnot społecznych i politycznych.

Źródło: Załuska M., Boczoń J., *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Katowice 1996, s. 155; Zgiep M., *Demokracja deliberatywna. Główne stanowiska i próba definicji*. w: *Nowe spojrzenia w naukach o polityce*, T. 3, T. Słomka (red.), Wydawnictwo UW, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Warszawa 2012, s. 57–72.

Rodzaje partycypacji

Partycypacja społeczna, będąc podstawą społeczeństwa obywatelskiego, może być realizowana jako:

1. Partycypacja horyzontalna (wspólnotowa, *civil*) – odnosi się do współpracy jaką podejmują różne grupy społeczne (np. lokalne grupy obywatelskie, organizacje pozarządowe, wolontariat) w celu osiągnięcia wspólnych zamierzeń.
2. Partycypacja wertykalna (publiczna, obywatelska, *civic*) - dotyczy relacji pomiędzy władzą a obywatelami i polega na angażowaniu jednostek w działania, których autorami są instytucje władzy publicznej oraz organizacje sektora publicznego:
 - a) aktywność publiczna (*public action*) - działania inicjowane przez obywateli w celu wpłynięcia na decyzje wyborców bądź przedstawicieli władzy (np. lobbowanie, protest, nieposłuszeństwo obywatelskie, edukacja publiczna, rzecznictwo, petycje, skargi, happeningi, blokady);
 - b) angażowanie obywateli (*public involvement*) - działania inicjowane i kontrolowane przez władze publiczne w celu realizowania zadań własnych (np. konsultacje społeczne, sondaże, badania opinii, publicznej, referendum);
 - c) partycypacja wyborcza (*electional participation*) - nominowanie kandydatów i wybór reprezentantów władzy (np. wybory);
 - d) partycypacja obowiązkowa (*obligatory participation*) - obowiązkowa aktywność obywateli wynikająca z przepisów prawa (np. płacenie podatków).

Źródło: Langton S., *What is Citizen Participation?* w: *Citizen participation in America : essays on the state of the art*, S. Langton (red.), Lexington Books, Lexington 1978.

Typowe cechy organizacji pozarządowych

- 1) są w odpowiednim stopniu sformalizowane (np. w wyniku zarejestrowania we właściwym urzędzie), lub przynajmniej ich cele, sposób działania i struktura mają charakter trwały,
- 2) są instytucjonalnie odrębne od administracji publicznej,
- 3) mają charakter niezarobkowy (*non-profit, pro publico bono*) - działają nie dla zysku, nie rozdzielają ewentualnej nadwyżki między swoich członków, pracowników itp.,
- 4) są samorządne (władze i kierunki działania określone są wewnątrz organizacji),
- 5) charakteryzują się dobrowolnością uczestnictwa w działalności organizacji.

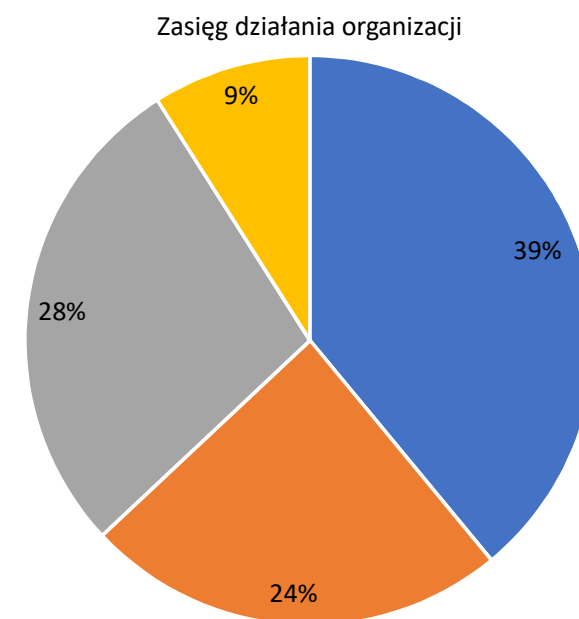
Źródło: Zeszyt metodologiczny. *Organizacje non-profit: stowarzyszenia, fundacje, samorząd gospodarczy i zawodowy oraz społeczne jednostki wyznaniowe*, GUS, Kraków, Warszawa 2019, s. 9.

Struktura podmiotów non-profit w Polsce według formy organizacyjnej i zasięgu działania (w 2020 r., w %)

Potencjał partycypacyjny organizacji pozarządowych wynika z ich liczebności (95,3 tys.)

1. stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne (66,8 tys., 70,09%),
2. fundacje (16 tys., 16,79%),
3. społeczne podmioty wyznaniowe (1,9 tys., 1,99%),
4. koła gospodyń wiejskich (8,5 tys., 8,92%),
5. samorząd gospodarczy i zawodowy (2,1 tys., 2,2%).

Z danych wynika, że trzon trzeciego sektora w Polsce stanowią podmioty o lokalnym zasięgu działania oraz stowarzyszenia i fundacje.

■ lokalne ■ regionalne ■ ogólnopolskie ■ międzynarodowe

Płaszczyzny działania organizacji pozarządowych

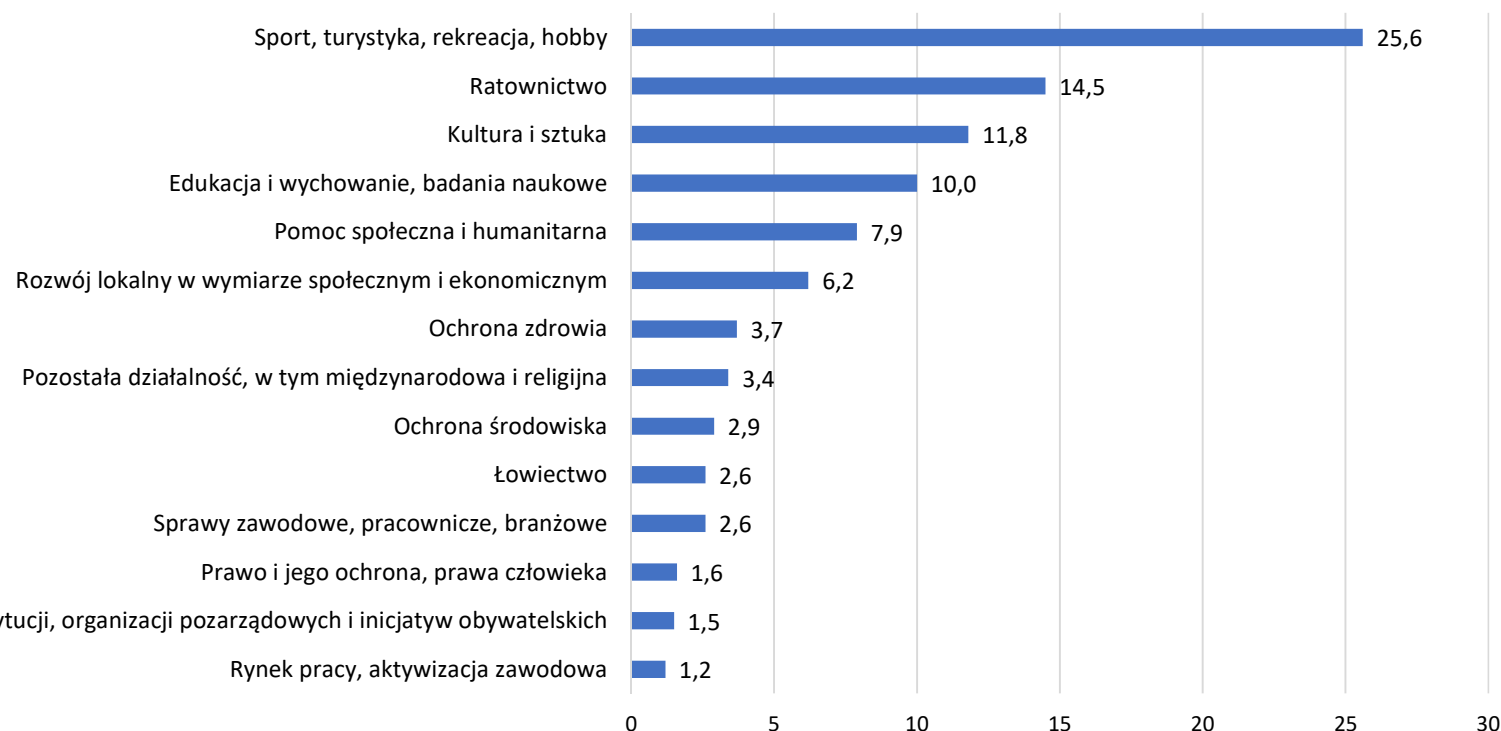
1. Tworzenie polityk publicznych - suma systemowych i porządkowych działań, które podejmowane są dla rozwiązywania najważniejszych problemów, które dotyczą członków społeczności. Obejmuje trzy kluczowe sfery:
 - a) koncepcje rozwiązań problemów,
 - b) działania publiczne (ich produkty),
 - c) rezultaty tych działań (wpływ działań na dobrostan obywateli).
2. Realizacja zadań publicznych - działania, które podejmuje administracja publiczna w ramach ustaw określających zakres kompetencji NGO's. Opis współpracy z organizacjami pozarządowymi obejmuje:
 - a) wykaz możliwych do realizacji zadań publicznych
 - b) formy współpracy finansowej i niefinansowej.
3. Infrastruktura współpracy (tworzenie warunków do społecznej aktywności) - ogół ukształtowanych czynników wpływających na funkcjonowanie organizacji pozarządowych oraz na ich współpracę z podmiotami z pozostałych sektorów. Tworzą ją:
 - a) instytucje działające na rzecz organizacji pozarządowych,
 - b) prawo dotyczące NGO's,
 - c) relacje oraz wzorce postępowañ.

Źródło: *Model współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*, <https://civitas.edu.pl/pl/nauka-i-rozwoj/model-wspolpracy-administracji-publicznej-i-organizacji-pozarządowych-wypracowanie-i-upowszechnienie-standardow-wspolpracy-archiwalne>

Liczba organizacji non-profit w Polsce według głównej dziedziny działalności statutowej (w 2020 r., w tys.)

Organizacje charakteryzują się prowadzeniem różnorodnej i wielodziedzinowej działalności.

W 2020 r. najwięcej organizacji zajmowało się sportem, turystyką, rekreacją, hobby (25,6 tys., 26,9%), a następnie – ratownictwem (14,5 tys., 15,3%) i działalnością kulturalną (11,8 tys., 12,4%).

Podstawowe zasady działania NGO's

Dojrzała współpraca z sektorem pozarządowym powinna opierać się na wzajemnym zrozumieniu i chęci współpracy, ale także **na zbiorze kluczowych zasad:**

1. Pomocniczości (subsydiarności) - problemy publiczne są rozwiązywane na tym szczeblu, na którym powstają (u samego źródła).
2. Suwerenności stron - partnerzy współpracy zachowują niezależność we wzajemnych relacjach.
3. Partnerstwa - współdziałanie suwerennych partnerów na rzecz celów, które są kluczowe dla dobrostanu obywateli. Współpraca stron w oparciu o zasady: współdziałania, współdecydowania i współodpowiedzialności.
4. Efektywności - zadania publiczne powinny być wykonywane w oparciu o reguły gospodarności (oszczędnie), tworzenia maksymalnej wartości/użyteczności za określone nakłady i szanowania publicznych zasobów.
5. Standaryzacji – wspólne i zorganizowane określanie parametrów wysokiej jakości danej usługi/zadania.
6. Uczciwej konkurencji i równości szans – wszystkie, odpowiednio przygotowane organizacje pozarządowe, powinny mieć równy dostęp do możliwości wykonywania zadań publicznych.
7. Jawności - partnerzy współpracy wzajemnie udostępniają sobie pełną i prawdziwą informację na temat obszarów swojego działania, które są istotne z punktu widzenia budowania wysokiej jakości partnerstwa.

Źródło: *Model współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*, <https://civitas.edu.pl/pl/nauka-i-rozwoj/model-wspolpracy-administracji-publicznej-i-organizacji-pozarządowych-wypracowanie-i-upowszechnienie-standardow-wspolpracy-archiwalne>

Civil Society Organization Sustainability Index (CSOSI)

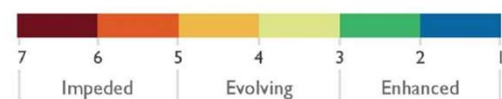
Ocena środowiska, w którym działają organizacje społeczeństwa obywatelskiego oraz ich zdolność do działania w sposób zrównoważony i komunikowania się z obywatelami.

Odnosi się do postępów, jak i niepowodzeń w 7 komponentach:

1. Otoczenie prawne (*Legal Environment*)
2. Zdolności organizacyjne (*Organizational Capacity*)
3. Kondycja finansowa (*Financial Viability*)
4. Rzecznictwo (*Advocacy*)
5. Świadczenie usług (*Service Provision*)
6. Infrastruktura sektora (*Sectoral Infrastructure*)
7. Wizerunek publiczny (*Public Image*)

OVERALL CSO SUSTAINABILTY

Państwa bałtyckie i Grupy Wyszehradzkiej CSOSI w latach 2018-2020

Siedem z ośmiu krajów w tym podregionie odnotowuje wyniki, które należą do najwyższej kategorii zrównoważonego rozwoju (*Sustainability Enhanced*).

Najwyższy i stabilny poziom zrównoważonego rozwoju sektorowego ma Estonia.

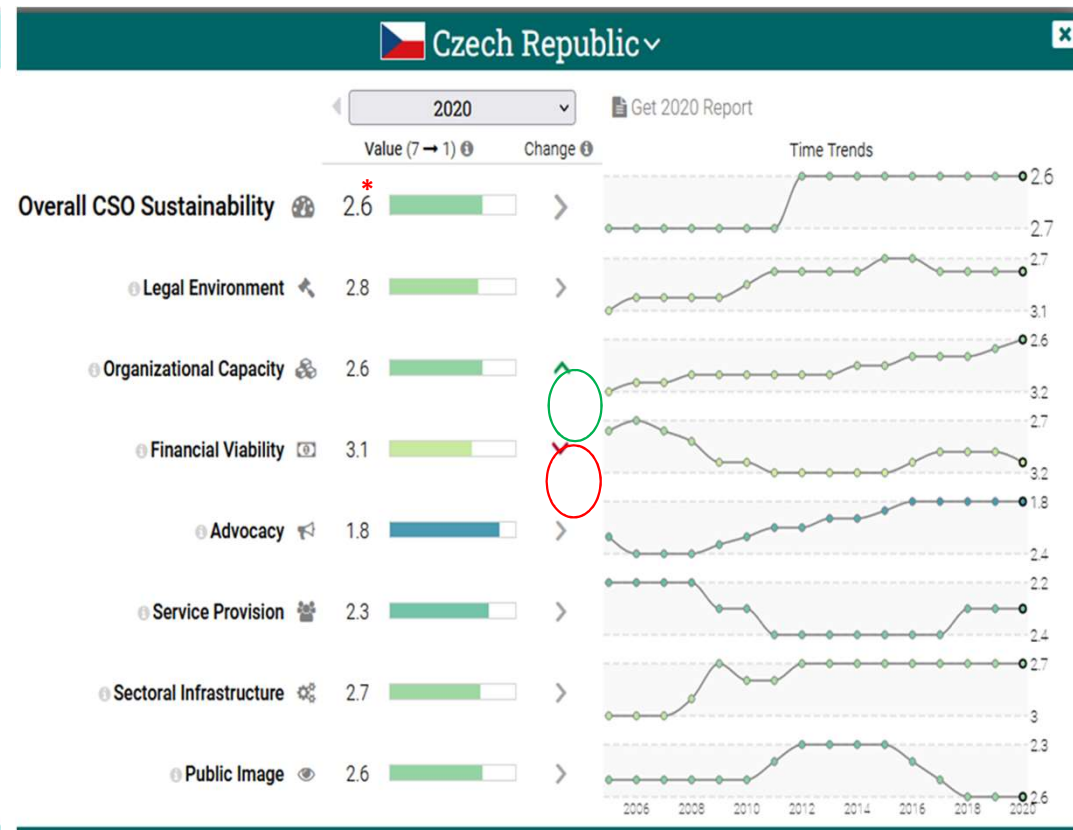
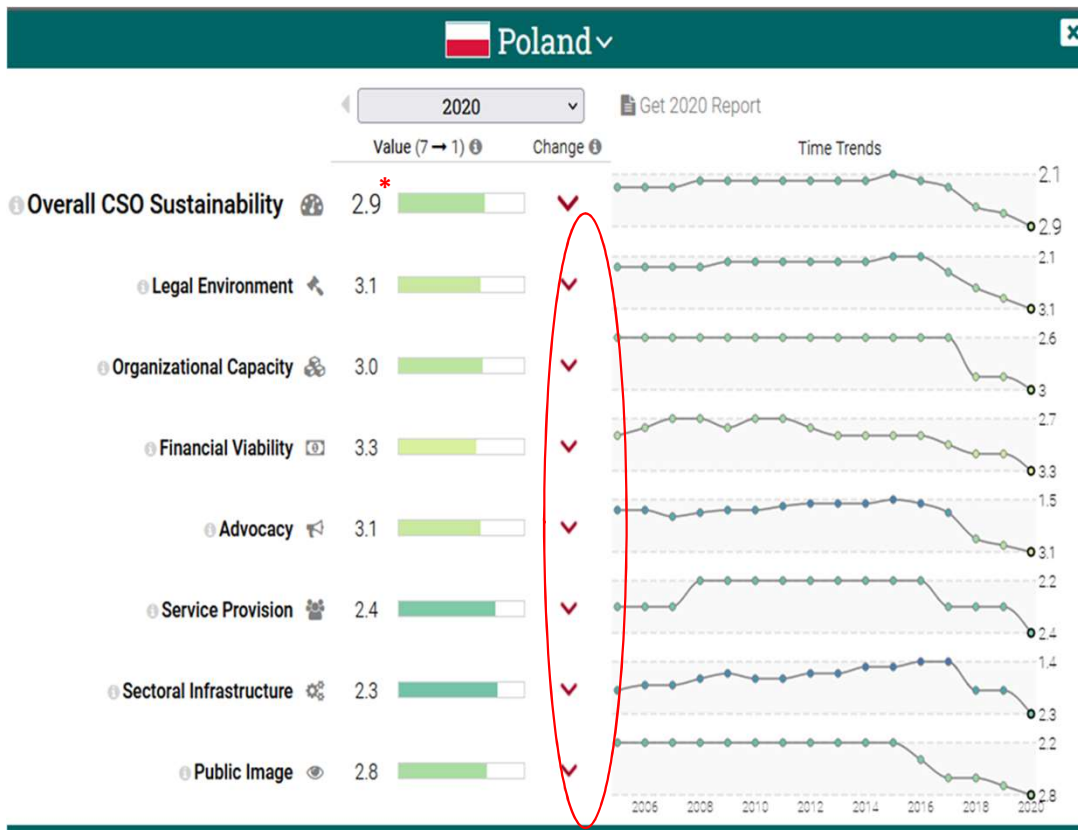
Węgry są jedynym krajem podregionu z wynikiem, który należy do średniej kategorii zrównoważonego rozwoju (*Sustainability Evolving*). Praktyki demokratyczne i przestrzeń obywatelska w tym kraju uległy gwałtownemu pogorszeniu od 2010 r.

W Republice Czeskiej ogólny indeks rozwoju i stabilności społeczeństwa obywatelskiego utrzymuje się na podobnym poziomie. W Polsce, z roku na rok, ulega pogorszeniu.

Źródło: 2020 CIVIL SOCIETY ORGANIZATION SUSTAINABILITY INDEX, FOR CENTRAL AND EASTERN EUROPE AND EURASIA, 24th EDITION – SEPTEMBER 2021, <https://csosi.org/?region=EUROPE>

CSOSI dla Polski i Republiki Czeskiej w 2020 r.

*Lower score ist more sustainable, Źródło: <https://csosi.org/?region=EUROPE>

Ogólna wartość indeksu / Otoczenie prawne / Zdolności organizacyjne / Kondycja finansowa / Rzecznictwo / Świadczenie usług / Infrastruktura sektora / Wizerunek publiczny

Co o sektorze organizacji pozarządowych w Polsce sądzą ich liderzy?

1. Organizacje pozarządowe mają duży wpływ na rozwiązywanie ważnych problemów społecznych w skali kraju (51%) i na życie społeczne w ich okolicy (48%)
2. Nie postrzegają sektora pozarządowego jako wspólnoty organizacji – widzą raczej poszczególne organizacje realizujące swoje cele (52%)
3. Dostrzegają potrzebę tworzenia wizji rozwoju całego sektora pozarządowego (52%)
4. Współpraca między różnymi organizacjami jest wysoce utrudniona lub wręcz niemożliwa ze względu na podziały polityczne w polskim społeczeństwie (37%)
5. Bieżąca sytuacja polityczna wpływa negatywnie na organizacje pozarządowe (50%) a polityka rządu nie służy wzmocnieniu sektora społecznego (49%)
6. Sposób finansowania organizacji pozarządowych ze środków publicznych zmierza w złym kierunku (35%)
7. Większość ludzi w Polsce nie rozumie na czym polega działalność organizacji pozarządowych (59%)

Źródło: Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J., Kondycja organizacji pozarządowych 2021, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2022, s. 114-123.

Wpływ pandemii Covid-19 na działalność organizacji non-profit w Polsce

Zarówno składowe indeksu CSOSI, jak i przytoczone opinie ukazują, że w swoim funkcjonowaniu organizacje pozarządowe borykają się z trudnościami, które stanowią istotne bariery zarówno w ich aktywności społecznej, jak i w partycypacji publicznej.

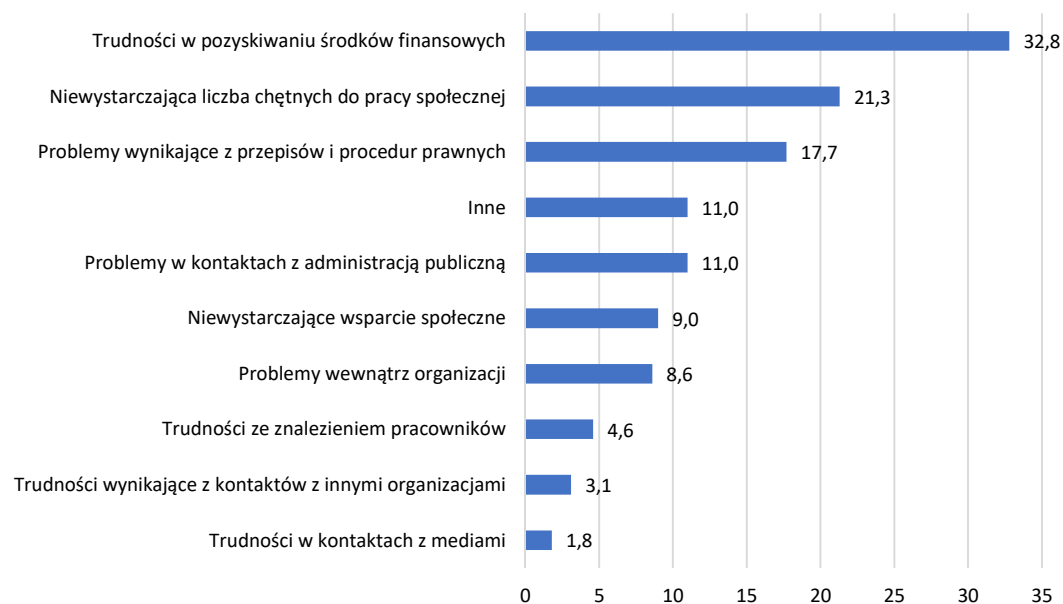
Dodatkowo w 2020 r. najistotniejszym wydarzeniem wpływającym na działalność i kondycję 74,9% organizacji społecznych działających w Polsce była pandemia Covid-19.

Najbardziej odczuwalne były trudności z pozyskaniem środków finansowych.

Kolejnym poważnym problemem polskich organizacji jest kryzys zaangażowania. W wielu organizacjach skurczyły się zespoły pracownicze, członkowskie i wolontariackie.

Wśród barier, które osłabiły aktywność społeczną oraz utrudniły wdrażanie mechanizmów partycypacji publicznej znalazły się także restrykcyjne przepisy i procedury prawne. Istotne ograniczenie wielu praw i swobód zmieniło zakres i rodzaj realizowanych zadań.

Bariery w działalności w 2020 r. (w tys.)

System finansowania organizacji pozarządowych

Można go rozumieć jako zbiór źródeł i sposobów finansowania, których wspólnym elementem jest odbiorca środków, czyli organizacje pozarządowe.

Dla skutecznego działania organizacji non-profit ważne jest aby system ten był wewnętrznie spójny a jego elementy logicznie ze sobą powiązane. Ponadto istotnym oczekiwaniem jest aby proponowane rozwiązania były adekwatne do potrzeb i możliwości organizacji pozarządowych, w szczególności by były dostosowane do różnorodności podmiotów tworzących trzeci sektor.

Istniejący system finansowania działalności organizacji pozarządowych w Polsce nie jest w pełni użyteczny dla jego odbiorców – zwłaszcza pod względem:

- wielkości oferowanych środków,
- ich struktury oraz
- warunków ich dostępności.

Choć w świetle prawa organizacje pozarządowe mogą korzystać z bardzo różnych źródeł i form finansowania ich kondycja finansowa stale jest jednym z najłabszych wymiarów zrównoważonego rozwoju (nie tylko w 2020 r.).

Potwierdzają to wyniki wszystkich badań organizacji pozarządowych prowadzonych w Polsce od kilkunastu lat.

Źródło: *System finansowania organizacji pozarządowych w Polsce*, S. Mazur, A. Pacut (red.), Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2015, s. 63.

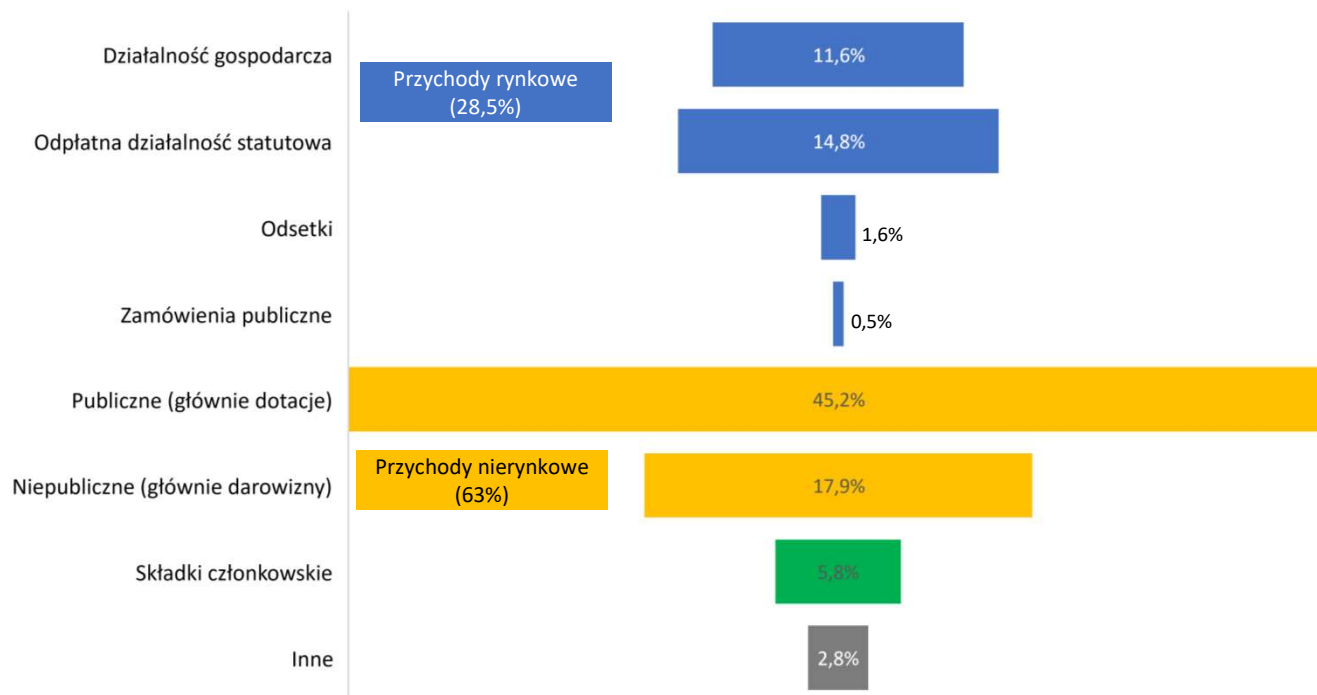
Przychody polskich organizacji pozarządowych w 2020 r.

Ponad połowa osiągniętych przychodów pochodziła ze źródeł o charakterze nierynkowym (63%). Największy udział miały tu środki publiczne (45,2%), w tym dofinansowanie z administracji samorządowej (19,6%).

Udział przychodów pochodzących ze źródeł rynkowych kształtował się na poziomie 28,5%. Dominowały tu wpływy z odpłatnej działalności statutowej (14,8%) oraz z działalności gospodarczej (11,6%).

Składki członkowskie i inne środki finansowe stanowiły 8,6% wszystkich przychodów osiągniętych przez organizacje non-profit.

W 2020 r., kondycja finansowa sektora non-profit pogorszyła się, ponieważ skutki gospodarcze pandemii ograniczyły dostęp do finansowania. Łączna suma rocznych przychodów uzyskanych przez te organizacje wyniosła 34,4 mld zł, a mediana zaledwie 15,6 tys. zł.

Ryzyko utraty stabilności i płynności finansowej

Generalnie liczba typów źródeł przychodów w budżecie organizacji ma związek z jej zamożnością – im więcej źródeł, tym wyższe przychody.

W Polsce, w „normalnych” warunkach przeciętna organizacja korzysta najczęściej tylko z trzech źródeł: dotacje samorządowe, darowizny od osób prywatnych, instytucji i firm oraz składki członkowskie. Covid-19 dodatkowo nasilił **spadek dywersyfikacji źródeł finansowania** przez:

- problemy z utrzymaniem wsparcia od dotychczasowych darczyńców i sponsorów oraz prowadzeniem działań w zakresie pozyskiwania funduszy
- trudności z prowadzeniem działalności i pobieraniem opłat za swoje produkty lub usługi
- zaległości we wpłatach składek członkowskich
- cięcia w budżetach samorządowych
- nieadekwatną do potrzeb skalę rządowego wsparcia finansowego

Kapitał ludzki w organizacjach pozarządowych w 2020 r.

Bez zaangażowania określonych osób organizacje te w ogóle by nie powstały. **Od ich aktywności zależy powodzenie każdego przedsięwzięcia społecznego!**

Dominująca część organizacji (89,4%) korzysta z pracy wykonywanej społecznie przez członków i wolontariuszy. W 2020 r. w pracę społeczną na rzecz organizacji zaangażowanych było 2,6 mln osób. Brak korzystania z płatnego personelu deklarowało 61,6% podmiotów. W tych organizacjach, które korzystają z pracy płatnej, jest ona świadczona najczęściej w ramach umów cywilnoprawnych (umowy zlecenia, umowy o dzieło) – 24,1%, rzadziej jako etat – 14,2%.

Pandemia uwypukliła wyzwania związane z malejącą od lat wielkością bazy członkowskiej. Organizacje wykazały, że na koniec 2020 r. posiadały łącznie 8,3 mln członkostw osób fizycznych, jednak połowa organizacji zrzeszała nie więcej niż 28 członków. Widać też następujące prawidłowości:

- aktywność członków jest większa w organizacjach zlokalizowanych na terenach wiejskich i w średnich miejscowościach, zaś wyraźnie mniejsza w największych miastach;
- im dłuższy jest staż organizacji, tym mniejsza jest aktywność jej członków.

Kapitał społeczny organizacji pozarządowych

Wolontariat (podobnie jak członkostwo) jest formą partycypacji społecznej, która kształtuje postawy świadomych i aktywnych obywateli. Uczy zasad odpowiedzialności, solidarności społecznej, ofiarności i pomocniczości. Buduje kapitał społeczny oraz kreuje więzi międzyludzkie, oparte na współpracy i współdziałaniu. W ten sposób oddziałuje na rozwój demokracji i społeczeństwa obywatelskiego.

Zmiany w liczbie zaangażowanych wolontariuszy oraz ilości zlecanej im pracy są związane z działaniem organizacji w pandemii.

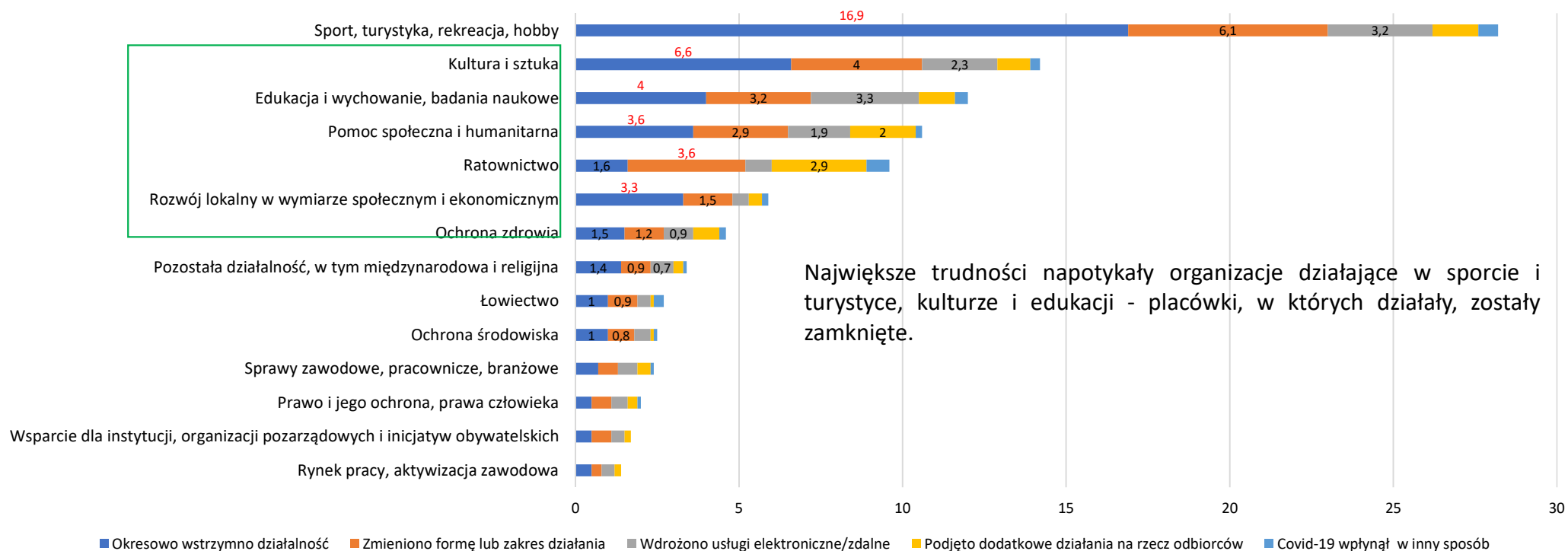
Organizacje, które w tym czasie zawiesiły istotną część swoich działań zmniejszyły liczbę zaangażowanych wolontariuszy.

W 2020 r., po raz pierwszy od ponad dekady, w Polsce odnotowano spadek odsetka organizacji, które angażują wolontariuszy oraz spadek przeciętnej liczby osób, które podmiot angażuje na zasadach wolontariatu (8 osób).

Funkcje wolontariatu	
Autokreacyjne	Ogólnospołeczne
poznanie zasad funkcjonowania w społeczeństwie (grupach społecznych); realizacja wspólnych zadań; rozwój osobistych zainteresowań i aspiracji	szansa na wprowadzenie oryginalnych rozwiązań problemów społecznych; udzielanie wsparcia w obszarach, które zaniedbywane są przez państwo; reprezentowanie obywateli, którzy nie potrafią egzekwować swoich praw
Wychowawcza	Innowacyjna
Afiliacyjna	Pomocowa
Integracyjna	Ekonomiczna
Aksjologiczno-normatywna	Normalizacyjna
Ekspresyjna	Lobbyingowa
	Rzecznictwa interesów obywateli
	Kontrolna

Na skutek prawnych, restrykcyjnych obostrzeń pandemicznych - zamykanie placówek na osoby z zewnątrz oraz przechodzenie stanu izolacji i kwarantanny - zmieniło zakres i formy działania organizacji.

Wpływ pandemii na działalność statutową polskich organizacji pozarządowych w 2020 r. (według głównej dziedziny działalności, w tys. organizacji)

Największe trudności napotykały organizacje działające w sporcie i turystyce, kulturze i edukacji - placówki, w których działały, zostały zamknięte.

Wpływ pandemii na działalność statutową organizacji pozarządowych

Dla większości organizacji pandemia miała negatywne oddziaływanie, jednak dla co dziesiątej stała się impulsem do zmian. W ocenie 25% organizacji pandemia nie zmieniła istotnie ich sytuacji.

Z danych przedstawionych na wykresie wynika, że jednym z przejawów (a jednocześnie powodów) pogorszenia sytuacji organizacji była **niemożność prowadzenia dotychczasowych działań**.

Negatywna ocena skutków pandemii, jak i zawieszenie większości działań dotyczyło częściej organizacji:

- zajmujących się sportem i turystyką, kulturą i sztuką, edukacją, pomocą społeczną i humanitarną, ratownictwem oraz rozwojem lokalnym,
- które, ze względu na specyfikę swojej działalności lub ograniczone zasoby, nie miały możliwości przeniesienia działań w tryb *online*,
- działających na terenach wiejskich i w małych oraz średnich miastach,
- działających wyłącznie społecznie (niemających płatnych pracowników i współpracowników).

Mimo barier i problemów wywołanych pandemią rola organizacji w łagodzeniu negatywnych jej skutków była znaczna. W 2020 r. organizacje objęły wsparciem 5 mln osób, świadcząc im usługi lub przekazując wsparcie materialne.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny (GUS).

- Organizacje pozarządowe na różnych płaszczyznach aktywnie angażują się w sprawy publiczne. Ich działalność ma celowy charakter - jej przyczyną i rezultatem jest aktywność obywateli ukierunkowana na przygotowanie i realizowanie zadań publicznych.
- W swoim codziennym funkcjonowaniu organizacje non-profit działają w otoczeniu, które kreuje warunki i zasady ich funkcjonowania. W otoczeniu, które determinuje zdolność i skuteczność ich działania. Jako obywatele jesteśmy nie tylko częścią tego otoczenia, ale dzięki aktywnej partycypacji możemy kształtować wiele jego elementów! (otoczenie prawne, zdolności organizacyjne, infrastrukturę sektora). Efekty naszych działań w tym zakresie przekładają się na zakres i jakość świadczonych usług, elastyczność działania, kondycję finansową i wizerunek – na siłę - trzeciego sektora.
- W procesie budowania i rozwijania społeczeństwa obywatelskiego partycypacja każdego rodzaju i w każdym wymiarze jest zjawiskiem priorytetowym. Jednak chęć zaangażowania społecznego bez konieczności działania w ramach określonych struktur może być (i powoli już jest) problemem polskich organizacji społecznych. Ze względu na brak dopływu nowych osób występują trudności z utrzymaniem bazy członkowskiej i rekrutacją wolontariuszy zewnętrznych. Kryzys zaangażowania zagraża stabilności organizacyjnej podmiotów non-profit bardziej niż ich trudności finansowe.

Aby organizacje pozarządowe były z nami i dla nas – przyłącz się!

Dziękuję za uwagę

dr Maja Krasucka

mkrasucka@uni.opole.pl

Literatura zalecana i źródła danych

1. *Rozwój organizacji pozarządowych wobec wyzwań współczesności*, P. Mikołajczak (red.), CeDeWu. Warszawa 2021
2. *System finansowania organizacji pozarządowych w Polsce*, S. Mazur, A. Pacut (red.), Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2015
3. *Model współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*, Projekt pn. „Model współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych – wypracowanie i upowszechnianie standardów współpracy”, współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Społecznego, w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Działanie 5.4, Poddziałanie 5.4.1., <https://civitas.edu.pl/pl/nauka-i-rozwoj/model-wspolpracy-administracji-publicznej-i-organizacji-pozarzadowych-wypracowanie-i-upowszechnienie-standardow-wspolpracy-archiwalne>
4. 2020 CIVIL SOCIETY ORGANIZATION SUSTAINABILITY INDEX, FOR CENTRAL AND EASTERN EUROPE AND EURASIA, 24th EDITION – SEPTEMBER 2021, <https://csosi.org/?region=EUROPE>
5. Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych, kół gospodyń wiejskich oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2020 r. - wyniki wstępne, GUS, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/dzialalnosc-stowarzyszen-i-podobnych-organizacji-spoecznych-fundacji-spoecznych-podmiotow-wyznaniowych-oraz-samorzadu-gospodarczego-i-zawodowego-w-2020-r-wyniki-wstepne,3,9.html>
6. Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J., *Kondycja organizacji pozarządowych 2021*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2022